

дозволить кожній громадській інституції посилити власну спроможність у відстоюванні інтересів відповідної соціальної групи.

Особливе місце у процесі поширення у суспільстві запиту на демократію покликані посісти **засоби масової інформації**. Вони повинні взяти на себе місію чесного і не заангажованого партнера громадських структур. ЗМІ, як ніхто інший, мають вплив на суспільну свідомість, тому мусять бути гідними партнерами суспільства. Демократичність влади є запорукою їх власного незалежного існування.

Тема 18. Політична модернізація

На кожному історичному етапі свого розвитку кожне суспільство прагне модернізуватися. Для країн посткомуністичного суспільства це означає швидкий рух до сучасних цивілізованих структур, високого рівня життя. А цього можна досягти на основі нових технологій і зрілих політичних відносин. Суспільство, для якого характерним є процес модернізації, прагне відтворюватися органічним шляхом, а не через розрив або руйнування попередніх організаційних структур. Воно прагне до збалансованості, гармонії економічної, політичної, правової та інших систем, а також їхніх внутрішніх елементів.

18.1. Сутність політичної модернізації

ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ – це соціальні та інституціональні перетворення, пов'язані з переходом від одного типу політичної системи до іншого.

В основу концепції політичної модернізації покладено розроблений М. Вебером методологічний принцип, згідно з яким сучасні країни розподіляються на “традиційні” та “сучасні”.

“Традиційні” країни – зберігають персоналізовані відносини залежності і бар'єри соціальної мобільності.

“Сучасні” країни – засновані на раціональній організації та функціональній диференціації інститутів, що долає відносини особистої залежності та бар'єри на шляху групової мобільності.

Характерною особливістю політичної модернізації є диференціація політичної структури (інституціоналізація), яка передбачає формування розгалуженої мережі соціально-економічних,

політичних та інших інститутів суспільства, спрямованих на забезпечення стабільності й соціального порядку. Розвивається вона через удосконалення (осучаснення) традиційних інститутів, які в процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності, а також через формування нових.

Процес політичної модернізації проявляє себе, перш за все, у трьох основних сферах:

- політичній системі;
- політичній культурі;
- політичній поведінці.

У сфері політичної культури модернізаційні процеси приводять до активізації процесу соціалізації особи, постійного вдосконалення політичних цінностей та норм, формування принципово нової, орієнтованої на раціональні зміни еліти.

Модернізація безпосередньо політичної системи виявляється в її диференціації, умінні адекватно реагувати на різноманітні виклики часу.

Зміни політичної поведінки полягають в активізації та вдосконаленні форм залучення громадян суспільства до політичного процесу.

Процес модернізації, на думку західного політолога С. Блека, поділяється на кілька стадій:

- а) усвідомлення мети;
- б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти;
- в) період трансформації;
- г) інтеграція суспільства на новій основі.

ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.

Політичну модернізацію більшість авторів розуміє як поєднання таких складових:

- зростання динамізму політичної системи, її здатність адекватно реагувати на зміни політичних реалій;
- формування нової модернізаторської політичної еліти;
- зниження ступеня відчуження громадян від політичної влади;
- забезпечення реальної участі народу в політичному житті;
- підвищення впливу інформації;
- постійне вдосконалення цінностей та норм у системі політичної культури.

Перелічені складові змісту політичної модернізації тісно переплітаються з процесом демократизації суспільства. Тому, на нашу думку, можна стверджувати, що саме демократизація політичної системи і є основним змістом її модернізації. Сама демократія набуває тут нових якостей. Її сутність пов'язують з ідейним та організаційним плюралізмом, технологіями запобігання та розв'язання суспільних конфліктів, раціональним співвідношенням вертикального і горизонтального вимірів політики.

Теорія модернізації – інтегральна складова “соціології розвитку”, джерелами якої були концепції М. Вебера, Ф. Тенніса і Т. Парсонса.

Змістовим стрижнем теорії стали два ВИДИ МОДЕРНІЗАЦІЇ:

1) *оригінальна (або спонтанна)* – характерна для країн, що пережили перехід до раціональних соціальних структур через тривалий внутрішній процес (Англія, США, Німеччина, Франція і т. д.);

2) *вторинна (або віддзеркалена)* – притаманна відсталим країнам, які використовують досвід передових держав; це осучаснення “навздогін”; основний фактор вторинної модернізації – соціокультурні контакти цих країн з центрами індустріальної та постіндустріальної культури.

ЕТАПИ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ.

1-й етап (50-ті – початок 60-х років ХХ ст.) – зародження концепцій політичної модернізації.

На цьому етапі такими теоретиками, як У. Ростоу, Д. Аптер, Г. Алмонд, Д. Пауелл, було розроблено *основні постулати теорії модернізації*, а саме:

– *універсалізм*, тобто розуміння процесу модернізації як лінійного, що має однакові стадії та етапи в усіх країнах;

– *технологічний детермінізм*, тобто визнання прогресу в економіці та технології основою суспільного розвитку та модернізації (оскільки вони призводять до підвищення рівня життя та вирішення соціальних проблем);

– *вестернізація*, тобто запозичення країнами, що нещодавно звільнилися від колоніальної залежності, політичного устрою і політичної культури західних країн, насамперед США;

– *критика основних характеристик традиційних суспільств* (низька здатність до динаміки та адаптації).

2-й етап (друга половина 60-х – початок 70-х років) – критика теорії модернізації.

Один з відомих суспільствознавців того часу Р. Бендікс у 1967 році звернув увагу на те, що оскільки модернізація в Європі (зокрема, в Англії та Франції) спиралась на певні традиції суспільства, то протиставляти традиційність та сучасність не є коректним. Це дало поштовх для виникнення шквалу критики на адресу ранніх теорій модернізації.

3-й етап (початок 70-х – друга половина 80-х рр.) – відхід від євроцентризму.

Характерні риси етапу:

– поява більш виважених ідей, заснованих на різноманітних чинниках політичного, соціального та економічного розвитку (зокрема, на такому чиннику, як політична культура та її особливості);

– зосередження уваги на проблемі стабільності політичного розвитку як передумові соціального та економічного прогресу.

На цьому етапі виокремилися **два головних напрямки теорії модернізації:**

1. Ліберальний напрямок – Роберт Даль, Габріель Алмонд, Люсен Пай.

Ключові ідеї:

– основна мета модернізації – формування відкритої соціальної та політичної системи шляхом інтенсифікації соціальної мобільності та інтеграції населення в політичну спільноту.

– економічне зростання є похідним від демократизації та формування відкритої політичної системи.

– політична модернізація обов'язково передбачає значне збільшення кількості людей та груп, які мають реальне право та можливість брати участь у прийнятті політичних рішень.

Ліберальний напрямок тісно пов'язував модернізацію з демократизацією політичного режиму.

2. Консервативний напрямок – Семюель Хантінгтон, Дж. Нельсон, Хуан Лінц.

Ключові ідеї:

– основна мета модернізації – досягнення економічного росту та встановлення соціального порядку, заради яких можна пожертвувати демократизацією (концепція т.зв. “диктатура розвитку” або “ідея порядку”);

– модернізація не є спонтанним процесом. Це – процес, ініціаторами якого виступають політичні еліти, які впроваджують відповідну політику модернізації. Іншими словами, джерело модернізації – не західні держави, а еліти, що існують всередині відповідної країни;

– характер модернізації (розвитку) залежить від характеру правлячої еліти, зацікавленої в збереженні свого панування.

4-й етап (триває з кінця 80-х років) – утвердження концепції “модернізація в обхід модерніті (сучасності)”.

Зазначена концепція політичного розвитку обґрунтовує можливість модернізації на основі збереження соціокультурних традицій того чи іншого суспільства без нав’язування чужих (західних) зразків. Найвідомішими представниками цієї концепції є А. Абдель-Малек, Ш. Айзенштадт, С. Хантінгтон.

18.2. Історичний досвід політичної модернізації

Розвиток модернізації знав не лише поступальні етапи, а й тривалі відступи від цивілізаційного шляху у вигляді тоталітарних режимів та злети у вигляді широкомасштабних суспільних перетворень.

Відповідно вирізняють кілька **історичних типів модернізації** західної цивілізації:

– **доіндустріальний** (XVI–XVII ст.) – перехід від індивідуального аграрного й ремісничого виробництва до суспільного, формування замість особистої залежності людей ринкових відносин, відчуження виробників від засобів виробництва та існування;

– **ранньоіндустріальний** (XVIII – початок XX ст.) – перехід від мануфактури до машинного, фабрично-заводського виробництва, розшарування соціально-класових сил та інтересів у структурі громадянського суспільства, перетворення засобів виробництва з ручних на механічні, поглиблення відчуження людей у процесі виробництва, радикалізація проектів суспільних перетворень;

– **пізньоіндустріальний** (20-ті – 60-ті роки XX ст.) – виникнення поточно-конвеєрного виробництва, наукова організація та інтелектуалізація праці, орієнтація на задоволення соціальних потреб людини, поглиблення міжнародного поділу праці;

– **постіндустріальний** (70-ті – 90-ті роки XX ст.) – індивідуалізація виробничого процесу і перетворення його на засіб

самореалізації особи, примат духовних стимулів над матеріальними, всебічна демократизація й гуманізація суспільного життя;

– *інформаційно-технологічний* (триває з кінця ХХ ст.) – якісні зміни у виробничому процесі, новий рівень міжособистого спілкування тощо як наслідок інформаційної революції, розвитку високих технологій, прискорення інтеграційних процесів, глобалізації.

Дослідники виділяють також:

1) Органічну модернізацію, яка властива розвинутим країнам Західної Європи й Північної Америки (США, Канада), соціально-політичний розвиток яких відбувався у формі неперервного еволюційного та революційно-реформаторського процесу.

2) Неорганічну модернізацію – характерну для країн, які з певних причин відстали від загальноцивілізаційного розвитку і прагнуть за рахунок широкого застосування досвіду передових країн наздогнати їх за рівнем і якістю життя. Цей тип модернізації було втілено у країнах другого і третього ешелонів капіталістичного розвитку.

Перші з них мали певні передумови розвитку капіталізму та індустріального виробництва, але модернізація відбувалася там переважно під впливом іззовні. Такий характер модернізації в цих країнах було спричинено:

- домінуванням відносин особистої залежності у виробництві;
- низьким рівнем конкурентоспроможності на світовому ринку;
- нерівномірністю соціального розвитку,
- зосередженням національного потенціалу лише на одному з напрямів розвитку (скажімо, створення військово-промислового комплексу).

Деякі країни другого ешелону капіталізму спромоглися досягти успіху в процесі розвитку неорганічної модернізації (Японія, індустріальні країни Азії та ін.).

У країнах третього ешелону внутрішніх передумов капіталізму практично не існувало, а тому й модернізація в них набула викривленого характеру. Це виявилось в таких основних протиріччях:

- зіткнення місцевих норм і традицій з цінностями та елементами модернізації;
- здійснення модернізації переважно неокolonіальними методами за принципом “центр – периферія”;
- домінування як суб’єкта модернізації державної адміністрації, залежної від колоніальної адміністрації;

– невідповідність форсованої вестернізації (наслідування західних стандартів) прагненням традиційних верств населення (у тому числі місцевих політичних і культурних еліт).

Попри це, деяким країнам завдяки модернізації вдалося досягти за показниками соціального й техніко-еко-номічного зростання рівня країн другого ешелону капіталізму (Венесуела, Колумбія, Індія, Пакистан та ін.).

ЦІЛЬОВІ НАСТАНОВИ МОДЕРНІЗАЦІЇ в її теоретичному вираженні досить ґрунтовні:

1. У політичній системі формується здатність до акумулювання претензій і вимог різних соціальних груп, і звідси – здатність до створення відповідних інститутів для регулювання соціальних процесів.

2. Зростання централізації урядових функцій.

3. Формування та швидке зростання раціональної політичної бюрократії.

4. Мобілізація соціальної периферії, активізація участі в політиці шляхом розширення виборчих прав і розвитку вільної преси, формування опозиційних партій і добровільних асоціацій.

5. Поява конкуруючих політичних організацій, котрі поширюють свій вплив на різні функціональні сфери. До них, у першу чергу, належать політичні партії, які, незалежно від суспільного ладу, сприяють “легітимній” презентації настроїв всіх шарів суспільства й підтримці в ньому “порядку”.

Неодмінною передумовою і провідним чинником політичної модернізації є забезпечення широкої участі громадян у політичному житті. Забезпечувати її покликані політичні партії та групи за інтересами, модернізаційний потенціал яких обумовлений їх функціями.

Найважливішою серед них є **функція структуризації політичного життя**, завдяки якій суспільство постає як певна система організованих інтересів.

Важливе значення має також **функція соціальної інтеграції**, що дає змогу партіям та групам інтересів виконувати, з одного боку, роль посередників, єдиної ланки між громадянами і владою, а з іншого – сприяти спілкуванню представників різних верств населення.

ХАРАКТЕРИСТИКИ МОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА.

На сьогодні в суспільних науках склався розлогий перелік типологічних характеристик модерного суспільства. Серед них:

- культурологічні характеристики (раціоналізація суспільної свідомості, лінійно-історичне мислення);
- соціально-демографічні (урбанізація);
- економічні (спеціалізація праці, масове товарне виробництво);
- комунікаційні (збільшення “зв’язності” суспільства за рахунок нових комунікацій – від засобів масової інформації, Інтернету до дорожньої мережі);
- адміністративні (перехід функцій управління до рук раціональної бюрократії);
- етнонаціональні (уніфікація суспільства на базі єдиного мовного і культурного стандарту);
- політичні (формування “арен публічності”, перетворення індивіда / громадянина, а не громади / страти / корпорації на базову одиницю суспільства);
- правові (монополізація законодавства, суду, легітимного насильства під егідою держави)

Модернізаційний досвід багатьох країн демонструє, що концепція модернізація насамперед спрямована на ті підсистеми сучасного суспільства, які можуть бути побудовані (створені) державою або реформовані нею. До їх переліку належать:

- система освіти;
- адміністративна система;
- система збройних сил (армія);
- судова система;
- система виконання покарань;
- наука;
- засоби масової комунікації.

18.3. Стан модернізаційних процесів в сучасній Україні

Нині Україна, як і низка інших держав пострадянського простору, є країною “перехідної цивілізації”. У 1991 році остаточний крах утопічної ідеї “держави загального благоденства” відкрив шлях для отримання Україною незалежності, а значить і можливості розпочати процес оновлення суспільства і держави. Втім, ще задовго до 1991 року стара радянська система почала народжувати протестні тенеденції, що рік від року зростали. При цьому сформований нею механізм творення й